

ANTİK PHRYGIA'DA BİZANS SİKKE DOLAŞIMI

BYZANTINE COIN CIRCULATION IN PHRYGIA

Zeliha DEMİREL GÖKALP*

Özet

Bu çalışmada, Ortaçağ'da Phrygia bölgesini kapsayan coğrafyada yer alan günümüz Kütahya ve Bolvadin Müzeleri koleksiyonunda yer alan Bizans sikkeleri ile Amorium ve Aizanoi kazılarında ele geçen Bizans sikkeleri konu olarak ele alınacaktır. Bu makalenin amacı Antik Phrygia'da bulunan Bizans sikkelerinin dönemlerine göre istatistiğini çıkarmak ve sikkeleri buldukları bölgenin genel ekonomik tarihi içinde değerlendirmektir.

Ortaçağ'da Phrygia bölgesi kabaca Eskişehir, Kütahya, Afyon, Denizli ve Uşak illeriyle çevresini kaplayan alandır. Frigya 8-9. yüzyılda Araplara karşı yürütülen hareketin önemli noktalarından biri olarak görülmektedir. 9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da tam bir Bizans egemenliği ve buna bağlı olarak barış ve huzur dönemi söz konusudur. 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise, bölge Hıristiyan ve Müslüman askeri güçlerinin bir çekişme alanı haline gelmiştir. Sikke buluntuları da bunu desteklemektedir.

Öncelikle bölgedeki müzeler ve kazılarda bulunan Bizans sikkelerin dönemlere göre istatistiği hesaplanmış ve veriler grafiğe dönüştürülmüştür. Elde edilen veriler diğer bölgeler ile de karşılaştırılmış ve Bizans İmparatorluğunun Anadolu'daki bölgelerinin birçoğunun ortak bir tablosu olduğu, hem de değişik bölgelerin yerel farklılıklar sergilediği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Sikke, Dolaşım, Phrygia, Anadolu

* Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Eskişehir.
ORCID ID: 0000-0002-4922-5003 ◆ E-mail: zdgokalp@anadolu.edu.tr

Bu çalışma, "Byzantine Æ Coin Finds from Phrygia" başlığı ile 22-27 Ağustos 2016 tarihlerinde Belgrad'da gerçekleştirilen 23rd International Congress of Byzantine Studies'de bildiri olarak sunulmuştur. Söz konusu çalışma, "Kütahya Müzesi'ndeki Bizans Sikkeleri Koleksiyonu ve Antik Frigya'da Bizans Sikke Dolaşımı" başlığı ile Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonunca kabul edilen 1605E280 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

Abstract

In this study, the Byzantine coins that are among the collections of Kütahya and Bolvadin Museums, located in the geography encompassing the Phrygia region in the Middle Ages, and the Byzantine coins which were acquired in the Amorium and Aizanoi excavations will be discussed. The aim of this paper is to determine the statistics of the Byzantine Coins in the Ancient Phrygia according to their periods and to evaluate the coins within the limits of the general economic history of their region.

The Phrygian region in the Middle Ages is roughly the area surrounded by the provinces of Eskişehir, Kütahya, Afyon, Denizli and Uşak. Phrygia is considered to be one of the important points of the operation carried out against the Arabs in the 8th and 9th century. As from the second half of the 9th century, we see a complete Byzantine sovereignty in Anatolia and therefore also a period of peace and tranquility. And as of the second half of the 11th century, the region became an area of conflict between the Christian and Muslim military forces. The coin finds support this as well.

Firstly, the statistics of the Byzantine coins found in the museums and the excavations in the region were calculated according to periods and the data were graphed out. The obtained data were compared to the other areas, and it was observed that the Byzantine Empire was a common feature for most of the regions in Anatolia and that different parts portrayed local differences.

Keywords: *Byzantine, Coin, Circulation, Phrygia, Anatolia*

Bu makalede, Anadolu'da Phrygia Bölgesi'ndeki Bizans bronz sikkelerinin dolaşımı konu olarak ele alınmıştır. Türkiye'nin orta batısında yer alan Antik Phrygia, Prehistorik dönemden itibaren yerleşim görmüş özellikle Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerine ait önemli kentleri içermektedir. Söz konusu bu kentlerin bir çoğu da Bizans Dönemi'nde yerleşim görmeye devam etmiştir. Ortaçağ'da Phrygia Bölgesi kabaca Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar, Denizli ve Uşak illeri ile çevresini kaplayan alandır.

Phrygia Bölgesi Bizans sikkeleri örnekleri önceki yıllarda, Afyonkarahisar-Amorium kazı buluntuları,¹ Afyonkarahisar-Bolvadin Müzesi² örnekleri ve Kütahya-Aizanoi antik kenti çevresi yüzey buluntuları³ ile sınırlıydı. Ancak bugün yukarıdaki örneklerle ek olarak, Kütahya Müzesi Bizans sikkeleri koleksiyonu,⁴ 2012 yılı sonrası Aizanoi kazı buluntuları⁵ ve Kütahya Müzesi'nin gerçekleştirdiği kurtarma kazılarında ele geçen sikkeler⁶ ile genel bir Phrygia değerlendirmesi yapmak mümkündür.

Bölgede tespit edilen Bizans sikkelerinin büyük çoğunluğu, Bizans'ın farklı dönemlerini kesintisiz yansıtmaktadır.⁷ Ayrıca örneklerin sayıca fazla ve tanımlanabilir özellikte olmaları, bunları istatistiksel olarak kullanılabilir veri grupları haline getirmiştir.⁸

1 Katsari, Lightfoot ve Özme, 2012.

2 Ashton, Lightfoot ve Özme, 171-195.

3 Levick ve Mitchell, 1998.

4 Demirel Gökalp, 2017.

5 Köker, 2013, 133-151.

6 Karaca, 2015, 653-660.

7 Örneğin Kütahya Müzesi'nde bulunan Bizans sikkeleri kentin tarihçesi ile de paralellik göstermektedir. Kütahya yaklaşık 1080 yılında Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından alınmış ve 1097 yılına kadar, yani I. Haçlı Seferi'ne kadar Anadolu Selçuklu Devleti idaresinde kalmıştır. Müze koleksiyonunda da 1080-1097 yılları arasına tarihlenen sadece 4 adet sikke bulunmaktadır. Kent I. Manuel'in ölümünden sonra 1180 yılında Selçukluların idaresi altına girmiş, Latin İstilasası sonrası kısa bir süre İznik İmparatorluğu idaresinde kalmışsa da 1233 yılında I. Alâeddin Keykubat zamanında yeniden Türklerin eline geçmiştir. Kentin tarihi ile paralel olarak müze koleksiyonunda 1233 yılı sonrasına tarihlenen bir Bizans sikkesi bulunmamaktadır. Bununla beraber koleksiyonda 5 adet İznik İmparatorluğu sikkesi yer almaktadır. (Bk. Demirel-Gökalp, 2015a.)

8 Nümiizmatlar, özellikle müze koleksiyonlarındaki buluntulara haklı olarak temkinli yaklaşılır. Çünkü çoğu sikkenin müzeye geliş yerleri belli değildir. Bolvadin ve Kütahya Müzelerindeki sikkelerin neredeyse hepsi satın alma yolu ile müzeye gelmiştir ve buluntu yerleri belli değildir. Ancak söz konusu müzelerin koleksiyonlarında yer alan Grek ve Roma sikkelerinin büyük bölümü Phrygia şehir sikkeleri örneklerinden oluşmaktadır. Grek ve Roma sikkelerini müzeye satan kişiler ile Bizans sikkelerini satan kişiler de aynı şahıslardır. Dolayısıyla bölge müzelerinde bulunan Bizans sikkelerinin de müzeye geliş yerlerinin bu şehirler ya da yakın yerleşimler olduğu düşüncesi hakim olduğu için değerlendirmeye alınmıştır.

İlk aşamada müze ve kazı örneklerine “periyot başına düşen sikke / periyot uzunluğu x 1000 / bulunan toplam” formülü uygulanmıştır.⁹ (Tablo 1) Genel veri için tarihlenebilir sikkeler esas alınmış ve periyotlar için 13 dönem belirlenmiştir.¹⁰ Tüm bu veriler ışığında da genel bir Phrygia istatistiği ortaya çıkarılmıştır. (Grafik 1) Grafikler, Periyotlarda bronz para birimi cinsinden değişimleri/dalgalanmaları vurgulamaktadır. Dolayısıyla belirli bir andaki sikke dolaşımı hesaplanmamıştır. Şu durum da unutulmalıdır ki “kaybetme, saklama, yıpranma ve bir devlet politikası olarak sikkelerin piyasadan çekilmesi” gibi unsurlardan kaynaklı kesin bir hesaplama da mümkün değildir.¹¹ Ancak bununla birlikte Phrygia istatistiği sonuçları genel anlamda bilinen tarihsel süreçle uyumludur. (Grafik 1) Örneğin ikinci periyotta, 527-565 yıllarını kapsayan İmparator I. Iustinianus dönemi ekonomik ve siyasal hareketlik sikke artışı ile kendini göstermektedir. “Bizans Karanlık Çağı” olarak bilinen, 7. yüzyılın sonundan itibaren başlayan süreç için 641-802 yılları arasını kapsayan altıncı (641-717) ve yedinci (717-802) periyotlara dikkat edilirse, gerçekten de kentlerin tarihsel süreçte bilinen fakirleşmesi ve boşaltılmasına bağlı olarak, sikke buluntularının önemli miktarda azaldığı görülmektedir. 9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu’da tam bir Bizans egemenliği ve buna bağlı olarak barış ve huzur dönemi olduğunu sekizinci periyodun (802-867) son çeyreğine bakarak söyleyebiliriz. 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgenin Hıristiyan ve Müslüman askeri güçlerinin bir çekişme alanı haline geldiği bilinmektedir. On birinci periyotta, 1050 yılı sonrasına tarihlenen sikke buluntularındaki olumsuz ivme bunu desteklemektedir.

9 Bu formül ile her 1000 sikkede senelik sikke kaybı görülmektedir. Söz konusu formül ilk kez 1960 yılından D. M. Metcalf tarafından kullanılmıştır. Metcalf, Hırvatistan ve Sırbistan’da bulunan bronz Bizans sikkelerinin dolaşımını tartıştığı makalesinde, hem sikkelerin bulunduğu bölgedeki diğer yerleşimlerde ele geçen sikkeler ile, hem de Anadolu buluntularını makalesinde grafikler ile yorumlamıştır. (Bk. Metcalf, 1960, 429-44.) Formülün uygulandığı benzer yayınlar için bk. Morrisson, 2002, 909-966; Tek, 947-957.

10 Sikkelerin basıldıkları tarihler esas alınarak yapılan bu periyotlarda, dar ya da daha geniş aralıklara indirgenebilen gruplar olsa da, bölümlenelerde alınan kıtas, söz konusu periyot bulgularının tamamının sayısal olarak sunulabilmesidir. Örneğin Çorum Müzesi koleksiyonunda 2012 yılı itibarı ile 426 adet Bizans sikkeleri bulunmaktadır. Bu sikkelerin 22’si V-VII. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir ve hangi imparatora ait oldukları belli değildir. Ya da aynı müze koleksiyonundaki 176 adet Anonim Follis’in hangi tip altında değerlendirildiği belirtilmemiştir. Dolayısıyla istatistiki değerlendirmeye söz konusu sikkeler alınmamıştır. (Bk. Çizmeli-Öğün ve Özbil, 2012, 169, Grafik 5) Ya da Andriake, Lmyra ve Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Bizans sikke buluntularından söz eden yayınlar olmakla beraber, hangi imparatorun kaç adet sikke ile temsil edildiğinin görüldüğü detaylı katalogları olmadığı için değerlendirmeye alınmamıştır. (Andriake için bk. Bulut ve Şengül, 2014, 79-110. Lmyra için bk. Borchhardt, 1999, 135-136; Marksteiner ve Schuh, 2008, 42-46. Demre Aziz Nikolaos Kilisesi için bk. Bulgurlu, 2007, 121-128.) Ayrıca çalışmaya müze ve kazılarda tespit edilen altın, gümüş gibi değerli madenden üretilen birimler ya da bronz defne buluntuları da dahil edilmemiştir. Defne buluntuları birikim olduğu, dönemin kayıp parası olmadığı ve grafik doğrularında açıklanamayan sapmaya neden olduğu için sikke dolaşımını çalışmalarına dahil edilmemektedir.

11 Erken Bizans Dönemi sikke dolaşımını ele alan benzer çalışma için bk. Gandila, 2009, 151-226.

Phrygia Bölgesi'nde bulunan Bizans bronz sikkelerin periyotlara göre dağılımı, Anadolu geneli ile de karşılaştırılmıştır.¹² 2007 yılında tamamlanmış, benzer karşılaştırmanın yapıldığı bir çalışmada¹³ Anadolu geneli için Amasra, Amasya, Bolvadin, Erzurum, Fethiye, Isparta, Sinop ve Yalvaç müzelerinin dahil edildiği 8 müze, 1 özel koleksiyon ve 20 yerleşimin arkeolojik kazı buluntuları¹⁴ kullanılarak veri elde edilmişti.¹⁵ Bugün ise Anadolu ve Türkiye Trakyası geneli grafiğini oluşturmak için yukarıdaki verilere Ainos, Aizanoi, Ankara, Allianoi, Edirne (Makedonya Kulesi ve Edirne Kalesi Zindanaltı Kazıları), Küçükçekmece Göl Havzası,¹⁶ Hadrianapolis (Paphlagonia), Karatepe, Kütahya Kureyşler Barajı Kurtarma Kazıları, Kaunos, Myndos, Nysa, Olympos ve Pisidia Antiokheia'sı olmak üzere 14 arkeolojik kazı alanı buluntularını¹⁷ ve Bilecik, Bolu, Çorum, Kayseri, Kütahya, Malatya, Manisa, Mardin ve Niğde olmak üzere 9 müze koleksiyonu¹⁸ verilerini de ekleyebiliyoruz. (*Harita 1*) Dolayısıyla 34 arkeolojik kazı, 17

12 İmparatorluğun diğer köşelerindeki sirkülasyon ortamına atıf yapılmaksızın madeni paranın dolaşımını tek bir bölgede incelemek nümismatik malzemenin yanlış ve güvenilmez yorumlanmasına yol açabilir.

13 Demirel Gökçalp, 2007.

14 Aizanoi, Amorium, Antakya, Arykanda, Bergama, Dereağzı, Elaiussa Sebaste, Ephesus, Erythrai (İldırı), Klazomenai, Kelenderis, Kyme, Saraçhane, Tarsus, Troia, Patara, Perge, Sagalassos, Sardis ve Side. (Bk. Demirel Gökçalp, 2007.)

15 Detaylı bilgi için bk. Demirel Gökçalp, 2007; Demirel Gökçalp, 2011, 191-200; Demirel Gökçalp 2015c, 849-856.

16 Küçükçekmece Göl Havzası kazılarında bulunan sikkeler, Saraçhane dışında başkent Konstantinopolis'de gerçekleştirilen kazılarda ele geçen yayınlı buluntular olması açısından önemlidir. Bunun yanında İstanbul-Yenikapı Marmaray-Metro Kazısı'nda ele geçen 176 adet bronz sikkeden oluşan, ancak çalışmaya define olduğu için dahil edilmeyen bronz Bizans sikkeleri de vardır. (bk. Tekin 2009, 279-288.)

17 Ainos için bk. Yağız, 1989; Aizanoi için bk. Köker, 2013, 133-151; Edirne Makedonya Kulesi için bk. Çantay, 2008; Ankara Roma Hamamı Kazısı için bk. Foss, 1977, 27-87; Küçükçekmece Göl Havzası için bk. Tekin 2013a, 69-71 ve 2013b, 57-66; Allianoi için bk. Tekin ve Erol Özdizbay, 2012, 347-401; Tekin ve Erol-Özdizbay, 2013, 299-331; Tekin ve Erol-Özdizbay, 2014, 293-336; Tekin ve Erol Özdizbay, 2016, 117-146; Edirne Kalesi Zindanaltı Kazıları için bk. Erol-Özdizbay, 2014, 246-280; Hadrianapolis için bk. Lafı, Lightfoot ve Ritter, 2016, 187-206; Karatepe için bk. Fischer-Bossert, 2014, 161-175; Kütahya Kureyşler Barajı Kurtarma Kazıları için bk. Karaca, 2015, 653-660; Kaunos için bk. Çizmeli-Öğün, 2006, 340-349; Çizmeli-Öğün, 2007, 39-62; Myndos için bk. Şahin, 2016, 308-342; Nysa için bk. Özbil, 2014a, 129-139; Özbil, 2014b, 429-436; Olympos için bk. Demirel Gökçalp, 2016, 323-337; Pisidia Antiokheia'sı için bk. Sancaktar, 2013, 368-377; Sancaktar, 2014, 515-524.

18 Bilecik Müzesi için bk. Demirel Gökçalp, 2015b, 11-28; Bolu Müzesi için bk. Kılıç, 2012, 503-510; Çorum Müzesi için bk. Çizmeli-Öğün ve Özbil, 2012, 169, *Grafik 5*. Kayseri ve Niğde Müzeleri için bk. Metivier ve Prigent, 2010, 577-893; Kütahya Müzesi için bk. Demirel Gökçalp, 2017; Malatya Müzesi için bk. Demirel Gökçalp, 2014; Manisa Müzesi için bk. Ünal, 2012a; Mardin Müzesi için bk. Erdoğan, 2015.

müze ve 1 özel koleksiyon¹⁹ buluntuları, yukarıda da verilen “periyot başına düşen sikke / periyot uzunluğu x 1000 / bulunan toplam” formülü ile yeniden hesaplanmıştır. (Tablo 2) Bu hesaplama sonucu 16075 Bizans bronz sikkesine uygulanan formül ile genel bir Anadolu grafiği elde edilmiştir.²⁰ (Grafik 2)

Anadolu geneli ve Phrygia Bölgesi buluntuları karşılaştırıldığında sonuç şaşırtıcı değildir. (Grafik 3) Erken Bizans ve Orta Bizans dönemlerinde ekonomik durumdaki hareketliliğinin ve para dolaşımının oldukça yüksek olduğu, Bizans Karanlık Dönemi ve özellikle Anadolu Bizans toprakları kayıplarının başladığı 1071 sonrası sikke sayısındaki düşüş grafikte açıkça görülmektedir. Ancak bununla birlikte karşılaştırma grafiğinde, Anadolu genelinde 6. yüzyılın son çeyreğinde başlayan sikke dolaşımındaki düşüşün, Phrygia için daha geç olduğu görülmektedir. Buna ek olarak Anadolu genelinde 970 yılı sonrası başlayan sikke dolaşımı hareketliliğinin, Phrygia söz konusu olduğunda 802 yılı olduğu da Anadolu geneli için şaşırtıcı bir durumdur. Yine neredeyse tüm bölgeler genelinde Anadolu’da Bizans sikke dolaşımının azaldığı 1071 yılı, Phrygia buluntuları için 1081 yılı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Benzer olmakla beraber sadece Amorium kazı buluntuları için yapılan önemli bir yayında, Dr. Lightfoot, Amorium kazıları sikke buluntularından yola çıkarak, Amorium’un Bizans karanlık çağıdaki hareketliliğine değinmiştir.²¹ Yıllar önce bu hareketliliğin sadece Amorium için özel bir durum olduğu üzerinde durulmuştur.²² Ancak şimdi söz konusu bu özel durumun Amorium’un da içinde bulunduğu Phrygia için düşünülmesi gerektiği kanısı hakimdir. Phrygia’nın 8-9. yüzyılda Araplara karşı yürütülen hareketin önemli noktalarından biri olması, Karanlık Dönemde bu bölgedeki sikke dolaşımını tek başına açıklamak için yeterli midir, tartışılabilir. Elbette bununla birlikte, bölgede yer alan iki büyük müzenin, Eskişehir ve Afyonkarahisar Müzelerinin, koleksiyonları ve bölgede arkeolojik kazıları devam eden çalışmalar ve gerçekleştirilen kurtarma kazılarında ya da yüzey araştırmalarında bulunan sikkeler yayınlanır ise, genel bir istatistik çıkarmak daha doğru olacaktır.

Sonuç olarak, bu çalışmada bölgesel özellikleri ve farklı düzeylerde para kazanma gibi ekonomik entegrasyonu incelemek, araştırmak, anlamak adına Bizans bronz

19 Bk. Tekin, 1999.

20 Bölgeler, yerleşimler ya da belirli periyotlar bazında istatistiksel karşılaştırma/değerlendirme yapmak adına kullanılacak müze verileri de bulunmaktadır. Örneğin bk. Ünal, 2012b. Ancak bu çalışma sadece Erken Bizans Dönemi’ni kapsamaktadır. Dolayısıyla Anadolu geneli grafiğine dahil edilmemiştir.

21 Lightfoot, 2003, 23-28; Lightfoot, 2009, 223-6.

22 Amorium diğer kazı buluntu yerleri ile karşılaştırıldığında sadece Saraçhane kazı buluntuları ile benzer sonuçları vermektedir. Saraçhane ve Amorium buluntuları 7-9. yüzyıllarda gündelik yaşamda ve ticari ilişkilerde madeni paranın kullanım miktarındaki artışı göstermektedir. Bu hareketlilik Saraçhane için şaşırtıcı olmayabilir, çünkü Saraçhane başkent Konstantinopolis’tedir. Saraçhane için bk. Hendy, 1986, 278-373.

sikkelerinin Phrygia ve Anadolu genelindeki dolaşımı istatistiksel bir yaklaşım ile değerlendirilmek istenmiştir.²³ İki grafikte de Karanlık Dönem sonrası, 9. yüzyıl sonu ile 10. yüzyıl arasındaki nüfus artışı, kamu etkinliklerinin yeniden başlaması 867-970 yılları sonrası sikke buluntularındaki artış ile açıklanabilir. Geç Bizans Dönemi sikkelerindeki düşüş ise, bölgenin tarihi coğrafyasının arkeolojik veriler ile paralellik sergilediğini göstermektedir. Geç Bizans Dönemi *13. Periyot*'ta temsil edilmektedir. *13. Periyot* 1081-1453 yılları arasını kapsamaktadır. Periyot uzunluğu 372 yıldır. Elbette bu durum eleştirilebilir. Ancak *13. Periyot* aralığının bu kadar uzun tutulmasının sebepleri şunlardır: Tüm Anadolu genelinde bronz sikke dolaşımının 1081 yılı sonrasında düşüşe geçmesi, 1204-1261 yılları arasında Nikaia İmparatorluğu sikkeleri ile sınırlı kalması, 1261-1453 yılları arasında Bizans'ın Anadolu'da toprak bütünlüğünü yakalayamaması ve neredeyse artık dolaşımda bronz sikke kalmaması.

Verileri hesaplanan müze ve kazı yapılan yerleşimlerin birbirinden farklı ve uzak olmalarına karşın, Bizans imparatorluğu genelinde büyük ölçüde benzer olan sonuçlarla uyumlu noktaları da göze çarpmaktadır. Bununla birlikte buluntu yerleri bazında oluşan farklılıklar, bu yerleşimlerin benzer süreçleri farklı yaşadığını da net bir şekilde göstermektedir.

---

23 Bu çalışma Bizans İmparatorluğu'nun tüm tarihsel dönemlerini içerdiği için dolaşımda olduğu düşünülen sikkeler darphane ve birim çeşitliliği bazında ele alınmamıştır.

KAYNAKÇA

- Ashton, S., Lightfoot ve Özme, A. (2000), “Ancient and Medieval Coins in Bolvadin”, *Anatolia Antiqua VIII*, 171–195.
- Borchhardt, J. (1999), *Limyra Zemuri Taşları* (çev. G. Yümer), İstanbul, 135-136.
- Bulgurlu, V. (2007), Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısında Bulunan Sikkeler Hakkında Notlar, III. Uluslararası Likya Sempozyumu 07-10 Kasım 2005 Antalya, *Sempozyum Bildirileri*, Vol. I (ed. K. Dörtlük vd.), Antalya, 121-128.
- Bulut, S., Şengül, M. (2014), 2009-2012 Yılları Andriake Kazı Sikkeleri ve Yerleşim Tarihine Katkıları, *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Nüsmatik Kongresi Bildiriler Kitabı, 25-28 Şubat 2013* (ed. K. Dörtlük, O. Tekin ve R. B. Seyhan), İstanbul, 79-110.
- Çantay, D. (2008), *Edirne Makedonya Kulesi Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Bizans Sikkeleri ve Mühürleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çizmeli-Öğün, Z. (2006), Kaunos Byzantine a la lumiere des trouvailles monetaires provenant des fouilles de la ville: Rapport Preliminaire, *OBOLOS. 8. Acts of 4th Symposium. Coins in the Dodecanese Islands and their Peraea in Asia Minos*, Athenes, 340-349.
- Çizmeli-Öğün, Z. (2007), Kaunos Kentinin Bizans Dönemi Sikke Buluntuları (1965-2002), *Calbis. B. Öğün'e Armağan, Melanges offerts a B. Öğün*, 39-62.
- Çizmeli-Öğün, Z. - Özbil, C. (2012), Çorum Müzesi Sikke Koleksiyonunda Bulunan Antik Sikkeler, 2. *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu* (yay.haz. Ö. İpek), Çorum, 155-170.
- Demirel Gökalp, Z. (2017), *Kütahya Müzesi Bizans Sikkeleri*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Demirel Gökalp, Z. (2016), “Olympos Kazısı 2009-2012 Yılları Bizans Sikke Buluntuları”, *Phaselis II*, 323-337.
- Demirel-Gökalp, Z. (2015a), Kütahya Müzesi'ndeki Bizans Sikkeleri, *Uluslararası 19. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, 21-24 Ekim 2015*. (Baskıda)
- Demirel Gökalp, Z. (2015b), Bilecik Müzesi'ndeki Bizans Bronz Sikkeleri, *TÜBA-KED 12*, 11-28.
- Demirel Gökalp Z. (2015c), Byzantine Bronze Coins Found in Anatolia and Their Circulation, *Proceedings of the 15th Symposium of the Mediterranean Archaeology, held at the University of Catania between 3-5 March 2011, Volume II* (ed. P. M. Militello ve H. Öniz), 849- 856.

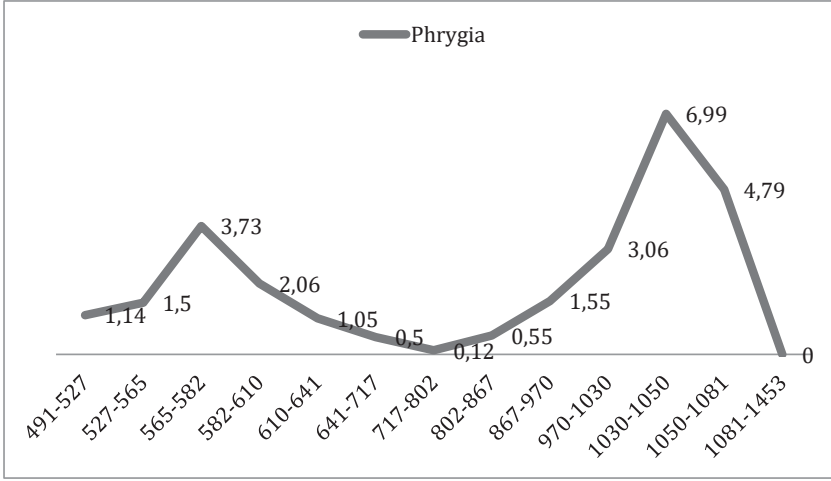
- Demirel Gökalp, Z. (2014), *Malatya Arkeoloji Müzesi Bizans Sikkeleri Kataloğu*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Demirel Gökalp Z. (2011), Malatya Arkeoloji Müzesi'ndeki Bizans Sikkelerinin Değerlendirilmesi, *XIV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (20-22 Ekim 2010, Selçuk Üniversitesi, Konya: Kömen Yayınları, 191-200.*
- Demirel Gökalp, Z. (2007), *Yalvaç ve Isparta Arkeoloji Müzeleri'nde Bulunan Bizans Sikkeleri (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Erdoğan, N. (ed.) (2015), *Doğu Roma Sikkeleri (MS.491-1453)*, Mardin: Mardin Müzesi Yayınları.
- Erol-Özdizbay, A. (2014), Edirne (Hadrianopolis) Kalesi Zindanaltı Kazılarında Bulunan Sikkeler, *Birinci Uluslararası Anadolu Para tarihi ve Numismatik Kongresi 25-28 Şubat 2013 Antalya Bildiriler* (ed. K. Dörtlük, O.Tekin ve R. Boyraz Seyhan), İstanbul, 246-280.
- Fischer-Bossert, W. (2014), Kleinfunde und Fundmützen, *Karatepe-Aslantaş, Azatiwataya: die Bauwerke, Keramik, Kleinfunde und Fundmützen* (yay. M. Sicker-Akman ve diğerleri), Wiesbaden, 161-175.
- Foss, C. (1977), Late Antique nad Byzantine Ankara, *DOP, 31, 27-87.*
- Gandila, A. (2009), Early Byzantine Coin Circulation in the Eastren Provinces: A Comparative Statistical Approach, *i AJN, 21, 151-226.*
- Hendy, M.F. (1986), The Coins, *Excavations at Saraçhane in Istanbul, Volume.1, the Excavation, Structures, Architectural Decoration, Small Finds, Coins, Bones, and Mollusc*, (ed. R. M. Harrison), Priceton University Press and Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 278-373.
- Karaca, R. (2015), Kureyşler Barajı Kurtarma Kazıları (Höyüktepe ve Attepe Yerleşimi), 2014 Yılında Ele Geçen Sikkeler, *Kureyşler Barajı Kurtarma Kazıları 2014* (Ed. M. Türktüzün ve Ünan, S.), 653-660.
- Katsari, C. - Lightfoot, C. S. - Özme, A. (2012), *The Amorium Mint and the Coin Finds, Amorium Reports 4*, Berlin: Akademie Verlag.
- Kılıç, S. (2012), Bolu Arekoloji Müzesi'ndeki Bronz Bizans Sikkeleri, *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Anadolu Üniversitesi 19-21 Ekim 2011 Bildiriler Kitabı C.2* (ed. Z. Demirel Gökalp vd.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 503-510.
- Köker, H. (2013), Aizanoi Kazısı 2011-2012 Yılları Sikke Buluntuları, *Aizanoi I 2012 Yılı Kazı ve Araştırma Raporları* (Ed. E. Özer), Ankara: Bilgin Kütür-Sanat Yayınları, 133-151.

- Lafli, E. - Lightfoot, C. S. - Ritter, M. (2016), Byzantine coins from Hadrianoupolis in Paphlagonia, *Byzantine and Modern Greek Studies* 40/2,187-206.
- Levick, B. - Mitchell, S. (ed.) (1998), *Monuments from the Aezanitis, Monumenta Asiae Minoris Antiqua Vol. IX*, Journal of Roman Studies Monographs.
- Lightfoot, C. S. (2003), Amorium'daki Sikke Buluntuları: Anadolu'da Bizans Para Ekonomisi İçin Yeni Kanıtlar, *Türk Arkeolojisi ve Etnografya Dergisi*, 3, 23–28.
- Lightfoot, C. S. (2009), An Important Group of Late 7th-Century Coins from Amorium, *Ancient History, Numismatics and Epigraphy in the Mediterranean World. Studies in Memory of Clemens E. Bosch and Sabahat Atlan and in Honour of Nezahat Baydur* (ed. O. Tekin), Istanbul, 223–6.
- Marksteiner, T. - Schuh, U. (2008), Excavations at Limyra in 2007, *Anmed VI*, 42-46.
- Metcalf, D. M. (1960), The Currency of Byzantine Coins in Syrmia and Slavonia, *Hamburger Beitrage Zur Numismatik*, 4, 429-44.
- Metivier, S. - Prigent, V. (2010), La Circulation Monetaire Dans la Cappadoce Byzantine d'apres les collections des Musees Kayseri et de Niğde", *Melanges Cecile Morisson, Travaux et Memoires* 16, 577-893.
- Morisson, C. (2002), Byzantine Money: Its Production and Circulation, *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century* 3 (Ed. Angeliki E. Laiou), Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 909-966.
- Özbil, C. (2014a), Coin Finds, *Das Gerontikon von Nysa am Maander* (ed. M. Kadioğlu), Verlag Philipp von Zabern, 129-139.
- Özbil, C. (2014b), Nysa Kazısı Sikke Buluntuları (1992-2012), *Birinci Uluslararası Anadolu Para tarihi ve Numismatik Kongresi 25-28 Şubat 2013 Antalya - Bildiriler* (ed. K. Dörtlük, O. Tekin ve R. Boyraz Seyhan), İstanbul, 429-436.
- Sancaktar, H. (2013), 2012 Yılı Pisidia Antiokheia Kazısı Sikkeleri: Ön Rapor, *Pisidia Araştırmaları I* (ed. B. Hürmüzlü, M. Fırat ve A. Gerçek), Isparta, 368-377.
- Sancaktar, H. (2014), Antiokheia (Pisidia) Kazısı Sikkeleri: 2008-2012, *Birinci Uluslararası Anadolu Para tarihi ve Numismatik Kongresi 25-28 Şubat 2013 Antalya - Bildiriler* (ed. K. Dörtlük, O. Tekin ve R. Boyraz Seyhan), İstanbul, 515-524.
- Şahin, M. (2016), Geç Antik Çağ ve Bizans Çağına Ait Myndos Sikkeleri, *Myndos Kazı ve Araştırmaları Myndos Excavations and Researches 2004-2013* (ed. M. Şahin), Ankara, 308-342.
- Tek, A.T. (2003), The Coins of Gordianus III found at Arykanda. Evidence for an Earthquake Relief Fund in Lycia?, *XIII Congreso Internacional de Numismatica, Madrid 2003 Actas Vol. I*, (Ed. C. Alfaro ve C.M.P. Otero), 947-957.

- Tekin, O. (1999), *Yapı Kredi Koleksiyonu Bizans Sikkeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tekin, O. (2009), An eleventh century hoard of Byzantine folles from the Marmaray-Metro Salvage Excavation at Yenikapı-Istanbul, *Anatolia Antiqua XVII*, 279-288.
- Tekin, O. (2013), Excavation coins and a Byzantine weight from Küçükçekmece Lake Basin, İstanbul Araştırmaları Yıllığı / *Annual of Istanbul Studies 2*, 57-66.
- Tekin, O. - Erol-Özdizbay, A. (2012), Coins from Alliano Excavations: Campaign of 1998, *CollAn, XI*, 347-401.
- Tekin, O. - Erol-Özdizbay, A. (2013), Coins from Alliano Excavations: Campaign of 1999", *CollAn, XII*, 299-331.
- Tekin, O. - Erol-Özdizbay, A. (2014), Coins from Alliano Excavations: Campaign 2000, *CollAn, XIII*, 293-336.
- Tekin, O. - Erol-Özdizbay, A. (2016), Coins from Alliano Excavations: Campaign 2001, *Anatolia Antiqua, XXIII*, 117-146.
- Ünal, C. (2012a), *Manisa Müzesi Bizans Sikkeleri*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.
- Ünal, C. (2012b), *İzmir İli ve İlçeleri (Bergama, Efes, Ödemiş Müzeleri) Örnekleri ile I. Dönem Bizans Sikkeleri - 5. Yüzyıl Sonu-8. Yüzyıl Ortası*, Manisa.
- Yağız, O. (1989), *Ainos Kazı Sikkeleri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Periyotlar	Periyot Uzunluğu	Bolvadin-Aizonai		Amorium		Kütahya		Toplam	%
		Periyot Başına Düşen Sikke	%	Periyot Başına Düşen Sikke	%	Periyot Başına Düşen Sikke	%		
491-527	36	5	1,4	5	0,35	61	1,37	71	1,14
527-565	38	8	2,12	5	0,33	85	1,81	98	1,5
565-582	17	3	1,78	11	1,66	95	4,52	109	3,73
582-610	28	8	2,88	12	1,1	79	2,28	99	2,06
610-641	31	4	1,3	15	1,24	37	0,96	56	1,05
641-717	76	0	0	59	2	7	0,07	66	0,5
717-802	85	0	0	16	0,48	2	0,01	18	0,12
802-867	65	1	0,15	41	1,62	20	0,24	62	0,55
867-970	103	15	1,47	60	1,5	200	1,57	275	1,55
970-1030	60	25	4,2	69	2,96	277	3,73	371	3,06
1030-1050	20	15	7,57	39	5,02	186	5,02	240	6,99
1050-1081	30	15	0,33	54	4,48	178	4,8	247	4,79
1081-1453	372	0	0	2	0,01	2	0	4	0
565-582	17	3	1,78	11	1,66	95	4,52	109	3,73
970-1030	60	25	4,2	69	2,96	277	3,73	371	3,06
1030-1050	20	15	7,57	39	5,02	186	5,02	240	6,99
1050-1081	30	15	0,33	54	4,48	178	4,8	247	4,79
1081-1453	372		0	2	0,01	2	0	4	0
Toplam		99		388		1229		1716	

Tablo 1. Phrygia Bölgesi'nde Bulunan ve 491-1453 yılları Arasına Tarihlenen Bizans Bronz Sikkelerin Yıl-Adet İlişkileri

Grafik 1. Phrygia Bölgesi'nde Bulunan Bizans Bronz Sikkelerin Periyotlara Göre Dağılımı

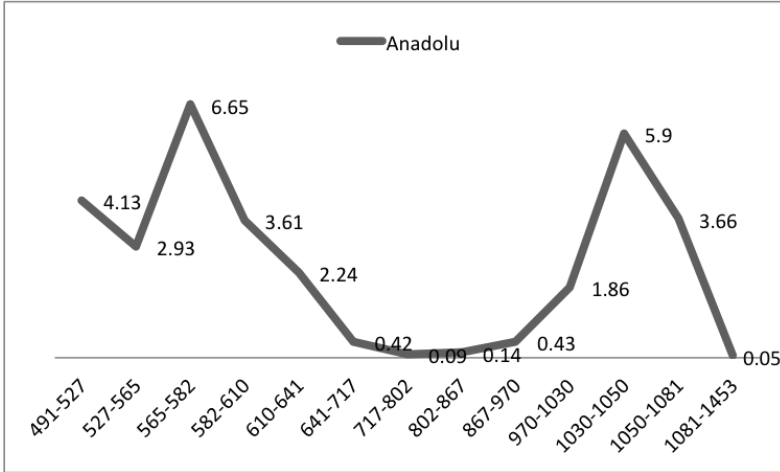

1. Saraçhane	10. Amorium	19. Dereağızı	28. Bolu Museum	37. Ainos	46. Myndos
2. Troia	11. Manisa Museum	20. Arycanda	29. Amasra Museum	38. Ankara	47. Nysa
3. Aizonai	12. Bolvadin Museum	21. Olympos	30. Sinop Museum	39. Allianoi	48. Pisidia Antiokheia
4. Pergamon	13. Yalvaç Museum	22. Side	31. Amasya Museum	40. Edirne	49. Mardin Müzesi
5. Kyme	14. Isparta Museum	23. Kelenderis	32. Erzurum Museum	41. Hadrianapolis	50. Çorum Müzesi
6. Erythrai	15. Sagalassos	24. Elaussa Sebaste	33. Malatya Museum	42. Karatepe	
7. Sardis	16. Perge	25. Tarsus	34. Niğde Museum	43. Küçükçekmece Gölü	
8. Klazomenai	17. Fethiye Museum	26. Antioch	35. Kayseri Museum	44. Kureyşler Barajı	
9. Ephesos	18. Patara	27. Bilecik Museum	36. Kütahya Museum	45. Kaunos	

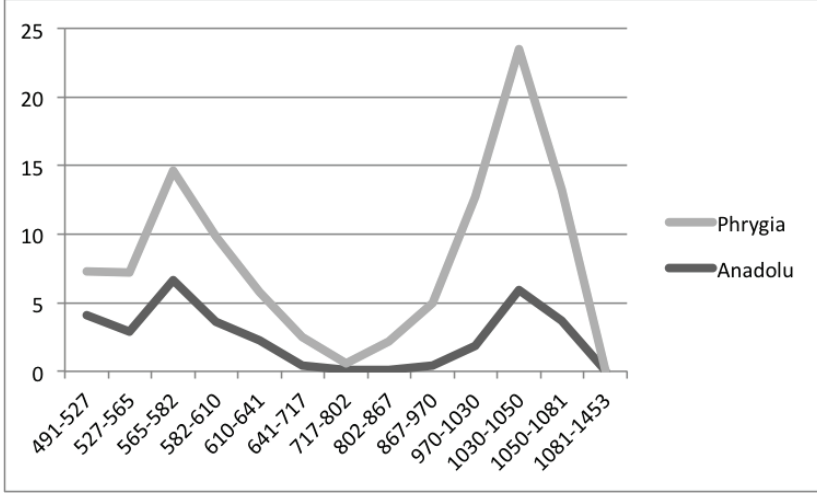
Harita 1. Yerleşimler ve Müzeler

Periyotlar	Periyot Uzunluğu	Periyot Başına Düşen Sikke	%
491-527	36	2395	4,13
527-565	38	1793	2,93
565-582	17	1820	6,65
582-610	28	1626	3,61
610-641	31	1118	2,24
641-717	76	520	0,42
717-802	85	123	0,09
802-867	65	151	0,14
867-970	103	712	0,43
970-1030	60	1797	1,86
1030-1050	20	1900	5,9
1050-1081	30	1769	3,66
1081-1453	372	351	0,05
Toplam		16075	

Tablo 2. Anadolu Genelinde Bulunan ve 491–1453 yılları Arasına Tarihlenen Bizans Bronz Sikkelerin Yıl-Adet İlişkileri

Grafik 2. Anadolu Genelinde Bulunan Bizans Bronz Sikkelerin Periyotlara Göre Dağılımı

Grafik 3. Phrygia Bölgesi ve Anadolu Geneli Bizans Bronz Sikke Buluntularının Karşılaştırılması